نگاه

نگاهی به کتاب «رمان تاریخی» نوشته «گئورگ لوکاچ»

«لوکاچ» و درام تاریخ

بهاءالدین مرشدی

■ وجود سه ترجمه از یک کتاب از یک سو می‌تواند به مشکلاتی برگردد که گریبان ترجمه و بازار نشر را گرفته و هم می‌تواند تا حدودی تضمین‌کننده اهمیت یک اثر باشد. اثری که سه بار ترجمه می‌شود باید ویژگی‌هایی در خود داشته باشد که سه مترجم را به ترجمه آن کتاب ترغیب کند.

کتاب مورد نظر، «رمان تاریخی» است، نوشته «گئورگ لوکاچ». نام لوکاچ کافی است تا مترجمی را به خودش جلب کند. مقدمه این کتاب به قلم لوکاچ تاریخ ۱۹۳۷ را بر خود دارد. بنابراین می‌توانیم مانند کتاب که «رمان تاریخی» است این مجموعه را هم کتابی تاریخی بدانیم؛ کتابی که لوکاچ در آن به بررسی ویژگی‌های رمان تاریخی پرداخته و سازوکارهای آن را برای خواننده شکافته است. طبیعی است که این نوع رمان اکنون باید شیوه‌ای جدیدتر به خود گرفته باشد یا در مواردی هم کاربرد خود را از دست داده باشد اما هنوز می‌توان گفت این کتاب که شرح مفصلی بر رمان تاریخی است کتاب مهمی است و خواندنی.

این کتاب در چهار فصل تنظیم شده است که عبارتند از: «رمان تاریخی در شکل کلاسیک آن»، «رمان تاریخی و درام تاریخی»، «رمان تاریخی و بحران رئالیسم بورژوایی» و «رمان تاریخی اومانیسم دموکراتیک». سرفصل‌های این کتاب به خوبی بیانگر محتوای درون فصل‌ها هستند. بنابراین به شرح و تفسیر این چهار فصل نمی‌پردازیم. اما آنچه در اینجا به آن اشاره خواهیم کرد، فصل دوم این کتاب است که دو ژانر متفاوت را در کنار یکدیگر قرار داده و تفاوت‌ها و شباهت‌های این دو گونه ادبی را به خوبی نشان داده است. درام و رمان، به عنوان دو گونه مجزا و منفک از هم، هرکدام کارکردهای مشخص و جداگانه‌ای دارند؛ کارکردهایی که آنها را کاملا از هم جدا کرده. با این همه در این فصل آنچه این دو ژانر را در کنار یکدیگر قرار داده «تاریخ» است؛ «رمان تاریخی» در کنار «درام تاریخی». بنابراین فصل مشترک این دو گونه ادبی، «تاریخ» در نظر گرفته شده است. نویسنده به سازوکار رمان و درام در این فصل نگاهی می‌اندازد و درام تاریخی را پیشتاز و جلوتر از رمان تاریخی می‌داند. این نکته در میان کل کتاب توجه مرا به خود بیشتر جلب کرد. چه اتفاقی می‌افتد که تاریخ در دل درام خوش‌تر می‌نشیند تا رمان. پاسخی که لوکاچ به این مساله می‌دهد نکته جالبی در خود دارد. او یکی از مهم‌ترین دلایل را قدمت درام و پیشتاز بودن درام می‌داند؛ درامی که

رمان تاریخی
گئورگ لوکاچ
ترجمه شهلا فیلسوفی
نشر اشاره
قیمت: ۲۰هزار تومان

سابقه‌ای چندهزارساله دارد اما رمان زاده قرن‌های اخیر است؛ درامی که با این سابقه طولانی شکل تاریخی فراوانی داشته در حالی که رمان سابقه بسیار کمتری دارد. لوکاچ از این اصطلاح راهگشا استفاده می‌کند: «شکوفایی درام، متقدم بر تحول عظیم رمان است.» (ص ۱۴۷) و در ادامه نویسنده کتاب به شرح تاثیری که رمان از درام گرفته، می‌پردازد؛ نوعی وامداری رمان از درام. درحالی که این تاثیر دوسویه بوده اما کفه درام سنگین‌تر بوده، با آثار درام درخشانی که در آن با دستمایه قرار دادن تاریخ شکل گرفته‌اند. این یک سوی این فصل است و سوی دیگر، تاریخ شکل‌گیری درام و در پی آن رمان تاریخی است؛ مساله‌ای که نکات ظریفی را بیان می‌کند. اما آنچه در این بخش به چشم می‌خورد نگاه کارکردگرایانه لوکاچ در این کتاب است. او در این کتاب وظایف مهم و سنگینی را به دوش رمان و درام می‌گذارد. مثلا درباره کارکرد رمان چنین می‌گوید: «وظیفه رمان این است که دامنه کلی زندگی، ظرافت و پیچیدگی تحول و سنجش‌ناپذیری جزییات آن را تجسم بخشد...» (ص ۲۳۴)

اما لوکاچ بیشترین تضاد میان رمان و درام را کشمکش می‌داند. کشمکش مهم‌ترین عنصر دراماتیکی به شمار می‌رود و همین‌جا به درستی محل اختلاف شدید میان این دو ژانر ادبی است. با این توضیح که رمان هرگز نیازی به کشمکش زیاد ندارد، درحالی که ذات درام بر کشمکش استوار است. بنابراین لوکاچ رمان را به زندگی نزدیک‌تر می‌داند در حالی که درام را «تنها در شرایطی بسیار مشخص و معین» این‌گونه می‌پندارد.

اما باید این نکته را در نظر گرفت که نگاه لوکاچ به درام و رمان نگاهی کلاسیک است و با تحولات دنیای امروز درام و رمان کمی فاصله دارد. یعنی وقتی لوکاچ درام را «تصویرگر آشوب‌های بزرگ و فروپاشی‌های تراژیک یک جهان» می‌داند باید کمی به مفهوم درام در نوع کلاسیکش فکر کرد تا درام مدرن یا پسامدرن. در واقع تمام تعریف‌های این کتاب همان‌طور که مبنایی تاریخی دارد خود نیز تاریخی هستند. یعنی نگاه نویسنده در این اثر در عین مهم بودن و راهگشا بودن کمی با تعاریف امروز درام و حتی رمان متفاوت است. آنچه در بالا آمد تنها نگاهی کوتاه به فصل دوم این کتاب بود؛ کتابی ارزشمند که نکات دقیقی از شکل‌گیری و تحول رمان تاریخی در خود دارد. پایه نگاه به این کتاب، ترجمه شهلا فیلسوفی است؛ یکی از سه ترجمه‌ای که از این کتاب در بازار موجود است.

مروری بر تاریخچه کتاب‌های حقوقدانان در مسیر تحول آیین دادرسی مدنی

از ایجاد «پارکه»* تا حذف «دادسرا»

آرمان محمودیان

یک عریضه‌نویس جلو کاخ دادگستری

در عصر کنونی با توسعه تجارت و مبادلات حجم دعاوی به طور گسترده‌ای بالا رفته است به گونه‌ای که به سختی می‌توان تصور کرد خانواده‌ای در طول حیات و بقای خود حداقل یک‌مرتبه به دادگستری رجوع نکند. دعاوی دادگستری حسب مورد آن به دو دسته حقوقی و کیفری تقسیم می‌شوند که مراحل رسیدگی به آن در دو بحث آیین دادرسی مدنی و آیین دادرسی کیفری مطرح شده است.

این دو دسته از مقررات آیین دادرسی مدنی، تحولات بس شگرفی را پشت سر گذاشته است؛ تحولاتی که منشا بسیاری از آنان آرای حقوقدانان معتبر در کتاب‌هایشان است. در حقیقت آیین دادرسی مدنی مقرراتی است که به طرح دعاوی حقوقی، مراحل صالح، تشریفات رسیدگی و صدور رای و اجرای رای می‌پردازد. مقررات آیین دادرسی مدنی توسط حکومت تنظیم شده و مراجع قضایی نیز به نمایندگی از حکومت به حل و فصل اختلافات می‌پردازند، لذا این شاخه بایستی از حقوق عمومی شمرده شود، ولی امروزه در عرف دانشگاه‌ها و گرایش‌های حقوق، آیین دادرسی مدنی از دروس مهم حقوق خصوصی به شمار می‌رود.

در آیین دادرسی مباحث مهمی چون انواع مراجع قضایی و صلاحیت آنها، نحوه طرح دعوی، هزینه دادرسی، مقررات حاکم بر نحوه رسیدگی و تشکیل جلسات، صدور رای اعتراض به آرا و نهایتا اجرای احکام مدنی مطرح می‌شود. اما چگونگی تغییرات و تحولات این مقررات خود مبحثی مجزاست. در حقیقت اگر تحولات مربوط به آیین دادرسی مدنی را همچون پیشروی یک ارتش بدانیم، طلایه‌دار این پیشروی‌ها، نظرات مکتوب حقوقدانان مطرح در آثارشان است.

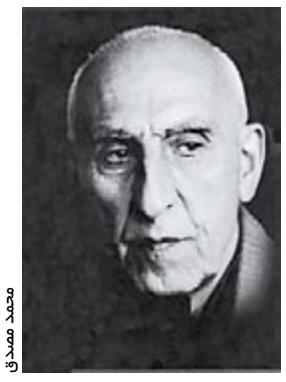
در بدو تشکیل دادگستری توسط مرحوم مشیرالدوله، آیین دادرسی مدنی همچون سایر قوانین تنها یک منبع داشت و آن متن قانون بود اما خود این قانون‌گذاری مسیر تحولات آینده این قوانین را مشخص می‌کند زیرا متن اکثر این قوانین ترجمه و برگرفته از قوانین فرانسوی بود و این الگوبرداری راه نظام حقوقی ایران را مشخص می‌کند.

هرچند پیشتاز بودن فرانسوی‌ها در علوم انسانی یکی از مهم‌ترین دلایل این تاثیرپذیری است اما تنها دلیل نبوده است. ریشه این تاثیرپذیری را شاید بتوان در نوع خاص رابطه ایران با فرانسه دانست. در واقع در دورانی که روس و انگلیس مشغول تجزیه کشور و امتیازگیری بودند فرانسویان به جای صدور اسلحه برای مزدوران داخلی به صدور فرهنگ خود به ایران پرداختند؛ صادراتی که در کوتاه‌مدت اثر آن در خلاصه شدن واژه فرنگ به فرانسه و ظهور الفاظ فرانسوی نمایان شد و اثر بلندمدت خود را در قوانین ایران به رخ کشید. فرانسویان با این طرز عمل، نخبگان ایران را جلب خود کردند از این روست که می‌بینیم در کتاب «دستور در محاکم» به عنوان نخستین کتاب در آیین دادرسی مدنی که به دستان مبارک زنده‌یاد دکتر محمد مصدق نگاشته شده است هیچ‌گونه تلاشی برای انحراف از مسیر اولیه دیده نمی‌شود و ایشان حاضر به الگوبرداری جدی از قوانین سایر کشورها نشده‌اند. دکتر مصدق در کتاب‌شان بیشترین منابع و مباحث پایه را از حقوق فرانسه گرفته‌اند و البته این کتاب تاثیرپذیری از حقوق بلژیک را نیز در خود داشته است.

مرحوم مصدق کتاب «دستور در محاکم» را که نتیجه مطالعات گسترده حقوقی او بود به درخواست مدیر مدرسه سیاسی تهران، دکتر ولی‌الله‌خان در سه جلد به چاپ رساند. این کتاب تبدیل به زیربنایی برای تحولات آتی آیین دادرسی مدنی شد و نگارنده این کتاب همچون وضع‌کننده آیین دادرسی مدنی، از چند جهت تاثیرپذیری قابل توجهی از دکترین حقوقی فرانسه داشت به گونه‌ای که پاره‌ای از الفاظ همچون دادستانی با عبارت فرانسوی «پارکه» خطاب می‌شدند.

در کتاب مذکور از منابع فقهی و عرفی استفاده گسترده‌ای نشده است. ظاهرا به دلیل نوپا بودن نهاد دادگستری، تمرکز دکتر مصدق بر این بوده است که به همان منابع فرانسوی اکتفا کند تا با رجوع به سایر منابع وحدت آرا در این نهاد نوپا را به‌هم نزنند. در این کتاب به‌جای ارایه اصلاحات گسترده و غلط‌گیری‌های وسیع، بیشتر به ارایه توضیحات برای رفع ابهامات پرداخته شده و نگارنده به‌دنبال تمییز مفاهیم از یکدیگر بوده تا هسته اولیه تحولات آتی آیین دادرسی مدنی، بدون تلاطم شکل گیرد.

پس از زنده‌یاد مصدق، دکتر متین‌دفتری، پرچم‌دار این تحولات شد. او در خلال فعالیت‌های قضایی خود قوانین مهمی را برای تسهیل در کارها و امور قضایی دادگاه‌های کشور همچون قانون تشکیلات دادگستری، قانون استخدام قضات، جلد دوم و سوم قانون مدنی، قانون آیین دادرسی مدنی، قانون امور حسبی، لایحه قانون کیفری و آیین دادرسی کیفری، قانون اجرای احکام و قانون تعدیل مال‌الاجاره را تصویب کرد. متین دفتری در راستای ارتقای قانون آیین دادرسی مدنی فقط به وضع قانون اکتفا نکرد بلکه حوزه اصلی فعالیت خود را نگاشتن کتاب و ارایه دکترین لازمه قرار داد. او در کتاب «اصول محاکمات حقوق» به نظم بخشیدن به مقررات آیین دادرسی مشغول شد. متین‌دفتری در این کتاب به دنبال طرح یک چارچوب و اصول منظم برای آیین دادرسی مدنی بود و همچون مصدق، اصراری به خروج از الگوبرداری از فرانسه نداشت و حتی استناد و رجوع به قوانین فرانسوی را با تلاش بیشتری دنبال کرد.

محمد مصدق

متین دفتری

نویسنده در این کتاب سعی می‌کند با بسط دادن اصول فرانسوی و تحلیل عمقی مسایل آن، رنگ و بوی بیگانگی این اصول را از آنها بگیرد تا از یک‌سو نحوه دادرسی در ایران را نظام‌مندتر کند و از سوی دیگر قدم‌های اولیه را برای تطبیق دادن با عرف حاکم بر ایران بردارد. یکی از اقدامات در زمینه ایرانیزه‌تر کردن این دسته از مقررات، جایگزین‌سازی الفاظ حقوقی فرانسوی با واژه‌های فارسی است. برای مثال به جای واژه «پارکه» از واژه دادسرا استفاده و سعی می‌کند با استفاده از عباراتی همچون دادگاه، دادستان، بازپرس و... که ریشه در ادبیات فارسی دارند مقررات آیین دادرسی مدنی را بیش از پیش با عرف ایران مانوس کند.

اما مسیر روند تحولات آیین دادرسی همیشه به این همواری نبوده است. پس از انقلاب و به‌دنبال آن تقویت نقش فقه در قانون‌گذاری و مطرح‌شدن مباحثی همچون قطعیت رای دادگاه در همان مرحله بدو و عدم لزوم تجدید نظر، نظام دادرسی ما با پاره‌ای از اختلاط مواجه شد؛ مواجهه‌ای که کمی بعدتر با برچیده شدن دادسرا به‌عنوان ماهیت و لازمه آیین دادرسی شدت پیدا کرد ولی پس از مدتی قوه‌قضاییه، دادسرا را احیا می‌کند. روند تحولات در آیین دادرسی مدنی سرعت می‌یابد. در دوره پس از پیروزی انقلاب، اولین طلایه‌دار تحول در آیین دادرسی، دکتر عبدالله شمس بود. دکتر شمس در آثار خود سعی در توجیه ابهامات قانون آیین دادرسی مدنی با مبانی فقه می‌کند. او از یک‌سو منابع فقهی را که حال یکی از ارکان اصلی قانون محسوب می‌شود به کار می‌برد و از سوی دیگر به مرجع مادر در قوانین ایران، یعنی حقوق فرانسه بی‌توجه نیست و به نوعی سعی در همانندسازی و هم‌ردیف قرار دادن آنان می‌کند. دکتر شمس از سوی دیگر با نگارش کتاب سه‌جلدی «دوره بنیادین آیین دادرسی مدنی» سعی می‌کند بین نسل جدید و جوان حقوق‌خوان ارتباط برقرار کند. در حقیقت او در این دوره از کتاب‌هایش، از نحوه نگارش خشک و سنگین حقوقی فاصله گرفته و با رعایت شأن علم حقوق، سعی می‌کند به ارایه مطالب با زبانی سهل‌الوصول بپردازد.

با وجود تلاش‌های دکتر شمس، آیین دادرسی بار دیگر با چالش روبه‌رو و با توسعه علم ارتباطات و جهانی‌شدن تجارت، نظام دادرسی در تمام دنیا وارد فازی جدید شد؛ فازی که ابتکاراتی همچون داوری، آیین دادرسی فراملی و... را با خود به همراه داشت و علاوه بر ورود این مفاهیم، بخشی از قوانین و مقررات پیشین به‌علت سرعت کند قانون‌گذاری در ایران، در مسیر همگام شدن با تحولات جهانی، نیاز مبرمی به اصلاح و تفاسیر نوین پیدا کرد. در این دوره، حقوقدانان دیگری هدایت این تحولات را برعهده می‌گیرند. این دسته از هدایت‌کنندگان از یک‌سو به ارایه دکترین و تفسیرهای خود از قوانین و مقررات می‌پردازند و از سوی دیگر با احیای نهضت ترجمه در حقوق ایران، سعی در همگام‌سازی مقررات ملی و فراملی می‌کنند.

دکتر مجید پوراستاد به عنوان یکی از استادان آیین دادرسی مدنی، با نگارش آرا و تفاسیر خود و ترجمه دکترین‌های جهانی، در این راستا قدم برمی‌دارد. دکتر پوراستاد با نگارش کتاب «نقش دادرسی مدنی در تحصیل دلیل و کشف حقیقت» سعی می‌کند به ابهاماتی که از دیرباز در مسیر الگوبرداری از حقوق فرانسه در مقررات آیین دادرسی مدنی ایران شکل گرفته بود پاسخ دهد. وی در این کتاب از یک‌سو با ارایه تاریخچه‌ای از مطالعه تطبیقی نظام حقوقی ایران و فرانسه، سعی در ارایه تصویر روشن‌تری از مبانی اولیه و مرجع مادر آیین دادرسی‌مدنی در ایران دارد و از سوی دیگر نقش انفعالی و عملی دادرسی مدنی در تحصیل دلیل و کشف حقیقت را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد. مولف این اثر سعی می‌کند از منابع روز دنیا – به‌خصوص دکترین‌های قابل قبول در سطح جهانی - استفاده کند و از سوی دیگر تلاش دارد دید مستمر و شکل‌یافته محاکم در ایران را منعکس کند. نگارنده این کتاب بیشتر بر استنباط از اصول مسلم بر همگان تمرکز می‌کند تا به‌این‌وسیله در حد توان بتواند از ابهامات و تعارض آرای موجود بکاهد.

در راستای همین همگامی مقررات ملی با تحولات فراملی، کتاب «اصول و قواعد آیین دادرسی مدنی فراملی» توسط دکتر پوراستاد ترجمه شده‌است. این کتاب که به‌طور مشترک توسط موسسه حقوق آمریکا و موسسه بین‌المللی یکنواخت‌سازی حقوق خصوصی به رشته تحریر درآمده موید وجود ارزش‌های مشترکی است که فراتر از مرزها تعریف شده و مورد پذیرش جهانی قرار گرفته است. ترجمه این‌گونه کتب که به معنی آغاز دوباره نهضت ترجمه در کشور است می‌تواند استادان و دانشجویان، قضات و وکلای دادگستری و نیز قانونگذار قانون آیین دادرسی مدنی را با مسایلی کلان در سطح جهان آشنا کند و در کنار این آشنایی یکی از مهم‌ترین فواید این‌گونه آثار، ایجاد نوعی پیوند بین نظام‌های حقوقی ملی با سایر نظام‌های حقوقی است که بستری مناسب برای مطالعات تطبیقی فراهم می‌کند و می‌تواند عاملی تسریع‌کننده برای همگام‌سازی قوانین ایران با تحولات جهانی باشد.

*** «پارکه» معادل فرانسوی دادسرا است که پس از پیدایش دادگستری در ایران مورد استفاده قرار گرفت.**

گزارشی از کتاب «زندگی سیاسی اردشیر جی‌ریپورتر»

زندگی جاسوس

خدیجه معصومی*

سیاست‌های رایج استعمار در ایران علاوه بر حضور در دستگاه‌های رسمی و دیپلماتیک، از طریق کانون‌های اقتصادی و سیاسی غیردولتی با خصلت فراملی و مستقل از دولت متبوع خود نیز دست به عمل زده و موجب پیدایش شبکه‌های جهانی شده است به صورتی که حتی سیاست‌های مزبور را از طریق قدرت‌های معارض به پیش می‌برد. کتاب «زندگی سیاسی اردشیر جی ریپورتر» در چارچوب ذکرشده، سعی در ارایه اطلاعات و تحلیل حضور یکی از مهره‌های انگلستان در ایران و همچنین برملا کردن بسیاری از شگردها و عملکردهای دستگاه‌های اطلاعاتی و امنیتی ایشان دارد. اردشیر جی ریپورتر دو سال قبل از ترور ناصرالدین شاه یعنی در سال ۱۳۱۱ قمری به ایران آمد. او طی سال‌های حضور در ایران در بسیاری از تحولات و وقایع سرنوشت‌ساز کشور حضور فعال داشت. شرکت در تاسیس لژ بیداری ایران، حضور در جلسات انجمن‌های مخفی عصر مشروطه، زمینه‌سازی تحصن در سفارت انگلیس، ترویج گرایش به بهاییت در بین زرتشتیان که موجب اعتراض ایشان را فراهم آورد، نفوذ در قوای قزاق و انتخاب و هدایت رضاخان میرپنج برای انجام کودتا و کمک به او برای صعود به سلطنت، شمه‌ای از اقدامات اردشیر جی بود که عمق تاثیر و نفوذ این جاسوس کهنه‌کار را در تحولات سیاسی ایران آشکار می‌کند. کتاب شامل شش فصل است که در فصل اول دوران زندگی اردشیر جی ریپورتر در دو مرحله از تولد تا ۲۷ سالگی که دوران شکل‌گیری شخصیت او در خارج از ایران بوده و از ۲۷ سالگی تا پایان عمر که دوران فعالیت اطلاعاتی و سیاسی او در ایران است را مورد نقد قرار داده. این فصل گزارشی هم درباره اختلاف زرتشتیان ایران در رابطه با وحشت از حضور و مقاصد و نظرات خاص وی که می‌توانسته موجبات اضمحلال ایشان شود را دربر دارد. فصل دوم در رابطه با حضور اردشیر جی در سازمان اینتلیجنس سرویس بریتانیا و اطلاعات مبسوط از پیشینه این سازمان بوده و به نقش اردشیر جی در قرارداد ۱۹۱۹ نیز می‌پردازد. فصل سوم با عنوان فعالیت‌های اردشیر جی در ایران به ارتباط این شخص با سیستم بهائیت و لژ بیداری ایران و شیخ ابراهیم زنجانی و برخی از دیگر رجال ایرانی اشاره کرده است. نویسنده در این فصل میراث حضور اردشیر جی در ایران را به نوعی «شرافیت اطلاعاتی» منسوب می‌کند که توانسته موقعیت ممتاز خود را درون یک کاست بسته و موروثی محفوظ داشته و اعقاب آن نیز در دوران پهلوی اهرم حکومت را همچنان در دست بگیرند. فصل چهارم مربوط به حضور اردشیر جی در هنگامه ضعف قاجارها و معرفی رضاخان به عنوان مهره کلیدی تغییر سلطنت است. این فصل قسمتی از وصیت‌نامه او را که پس از سال‌ها به دست پسرش شاپور جی رسید در خود دارد که از جذابیت‌های کتاب محسوب می‌شود. در قسمتی از متن وصیت‌نامه که توجیه کاملی از حضور رضاخان است اردشیر جی از لحاظ تعریف سیاسی، رضاخان را یک اتوکرات دانسته و اینکه در ایران با وجود ظواهر سیستم پارلمانی، ترکیب مجلس با نظر و تصویب نهایی شاه بوده و نه انتخاب مردم و همین مساله باعث می‌شود که شاه نیازی به توپ بستن مجلس نداشته باشد. او رضا شاه را دارای سلیقه‌ای در اداره کشور می‌داند که قرن‌ها پیش افلاطون آن را نوع پسندیده‌ای از حکومت می‌دانست که عبارت است از تامین امنیت و برابری در مقابل قانون و راهنمایی مردم در جهت آمال ملی، هرچند به زور. (ص۱۰۷) اردشیر جی یکی از خاصیت‌های قدرت را اعمال آن می‌داند و تطویل نفوذ و قدرت را در مقیاس سیاسی جهانی «سیاست» دانسته و داستان همه امپراتوری‌های گذشته را در کوشش برای ابقا یا ازدیاد قدرت خلاصه می‌کند. (ص۱۱۳) فصل پنجم با تنها تیتر اردشیرجی و ایدئولوژی ناسیونالسیم شاهنشاهی به ارایه طرح مانیفست اعتقادی او بر مبنای ناسیونالیسم که با دعاوی بسیار او پیرامون عشق و علاقه به ایران است، مطرح شده. براساس چارچوب نظری این تفکر در آستانه صعود رضاخان ضعف و فساد و بی‌لیاقتی سران قاجار موجب توسعه اغتشاشات محلی و منطقه‌ای و خودسری ملوک‌الطوایف و خودمداری برخی روحانیون شده تا جایی که منجر به مداخلات قدرت‌های بزرگ هم شده و در چنین فضایی مردم ایران در انتظار یک منجی توانا و قدرتمند برای حفظ موجودیت و استقلال ایران، با رضاخان مواجه شده‌اند. پس هرچند دوران ۲۰ساله اقتدار او در زمینه‌های گوناگون انتقادپذیر است ولی نقش تاریخی وی به عنوان ناجی ملت و تامین‌کننده استقلال ایران نیز انکارناپذیر است. هرچه دیکتاتوری او از زاویه قدرت مطلقه فردی، ناستوده باشد ولی کارکرد مثبت آن در از میان بردن ملوک‌الطوایف و ایجاد مرکزیت نیرومند سراسری هم غیرقابل تردید است. (ص۱۱۸) آخرین فصل کتاب شامل اطلاعات مربوط به پسر او شاپور جی است که مشابه حضور پدر در ایران حضور یافته و در شبکه‌های جاسوسی متعدد از اینتلیجنس سرویس بریتانیا تا سیا در آمریکا و حتی شبکه‌های منحطی همچون بدامن فعالیت کرده و تبدیل به قدرتی بلامنازع شده بود. کتاب با وجود گردآوری مطالب جالب توجه چندان به نگارش علمی بها نداده و در بیشتر صفحات از ذکر منبع مورد استفاده پرهیز کرده است. در قسمت‌هایی مطالب حاشیه‌ای از جمله شرح و تفسیر اصول عقاید شیخ ابراهیم زنجانی یا شرح علل انحراف نهضت مشروطه، خواننده را از مسیر اصلی مطالعه دور می‌کند. کتاب در عکس‌های ضمیمه هیچ عکسی از شاپور جی ندارد با این وجود یک فصل کامل از کتاب به معرفی او اختصاص یافته است. وجود منابع پایانی می‌توانست بسیاری از ابهامات را در اطلاعاتی کامل حل و فصل کرده باشد که نویسنده از اجرای آن دریغ ورزیده با این وجود مشخص است که اطلاعات برگرفته از منابع زحمت بسیاری برای مولف داشته که امیدوار هستیم در چاپ‌های بعدی این نکات کوچک که ذکر شد به کمال کتاب بیفزاید.

*** کارشناس ارشد تاریخ**

زندگی سیاسی اردشیر جی ریپورتر
تالیف: حسین خزایی
ناشر: امیرکبیر
قیمت: ۳۵۰۰ تومان

پیشخوان

ایرانیان جدید

تانیا تجلی

■ نخستین رویارویی ایرانیان با دنیای جدید با سفر مسافران به غرب آغاز شد؛ با سفرنامه‌نویسی. اگرچه در گزارش‌ها و خاطرات سفرنامه‌نویسان غربی که در عصر صفوی زیاد به ایران سفر می‌کردند، این سوال مطرح می‌شد که چرا ایرانیان به سفر نمی‌روند، اما با این حال اندیشه جدید ایرانی با سفرنامه‌نویسی مسافران به فرنگ شکل گرفت. ژان شاردن جهانگرد معروف عصر صفوی در این‌باره در سفرنامه‌اش پیرامون روحیه ایرانیان آن زمان می‌نویسد: «ایرانیان گردش و سفر را دوست نمی‌دارند، بر آن‌اند که گردش یکی از کارهای بسیار بیهوده ما {اروپاییان} است و پرسه زدن در خیابان را نیز یکی از کارهای مردمان فاقد شعور می‌دانند. آنان از خود می‌پرسند چرا تا انتهای خیابان می‌رویم و اگر رفتن ما دلیلی داشت، چرا در آن توقف نمی‌کنیم؟! سفر برای صرف کنجکاوی در نظر ایرانیان از گردش نیز غیرقابل فهم‌تر است. آنان لذتی را که ما از دیدن رفتارهای متفاوت با رفتارمان و شنیدن زبانی که به آن آشنایی نداریم، می‌بریم، درک نمی‌کنند.»

به‌رغم این نقل‌قول‌ها باید گفت که حجم سفرنامه که از اواخر قرن دوازدهم هجری تا اواسط قرن چهاردهم هجری شکل گرفته است، بی‌سابقه است.

تمدن جدید مغرب‌زمین نزدیک به ۲۰۰سال پیش، نخستین‌بار خود را در سفرنامه‌ها و گزارش‌های سفر و خاطرات منعکس کرد. نخستین مواجهه با جهان جدید از روسیه اتفاق افتاد. جدا شدن سرزمین‌های بسیاری از ایران طعم ضعف را به ایرانیان چشاند. طعم ضعف در برابر قدرت و توانایی تکنولوژیکی جدید که ناشی از ابزارها و محصولاتی چون اسلحه آتشین و ارتش منظم تزاری روس بود، نخستین بذرها و جوانه‌های شکل‌دهنده ارزش‌های نو و جدید شد. واکنش ایرانیان در برابر دنیای جدید، حیرت و شگفتی و اعجاب بود.

کتاب تاریخ اندیشه ایرانی (سفرنامه‌های ایرانیان به فرنگ) شامل شش دفتر است که دفتر اول را آینه‌وران و عصر رویارویی با غرب تشکیل می‌دهد. این دفتر از ۲۹ فصل تشکیل شده است که هر فصل آن سفرنامه یکی از ایرانیان آن زمان را دربرمی‌گیرد. یعنی از آغاز سلطنت «فتحعلی‌شاه قاجار» تا اواخر پادشاهی «مظفرالدین شاه». نخستین سفرنامه از آن «عبداللطیف شوشتری»

تاریخ اندیشه جدید ایرانی (سفرنامه‌های ایرانیان به فرنگ)
فرامرز معتمدزفولی
انتشارات: شیرازه
قیمت ۳۸۰۰۰تومان

و آخرین سفرنامه و خاطرات مربوط به «ظل‌السلطان» به فرنگ است.

نخستین و تعیین‌کننده‌ترین معیار انتخاب برای سفرنامه‌های این کتاب، محتوای سفرنامه‌هاست. معیار انتخاب از متن هر سفرنامه چیزهایی است که تمدن جدید را در خود انعکاس داده است. گزارش از کارخانه‌ها، کارگاه‌ها، مدارس، بیمارستان‌ها و تماشاخانه‌های شهرهای فرنگستان و نیز مقایسه‌های فرهنگی و اجتماعی و شرح تفاوت‌های اقتصادی و سیاسی بین ایران و ممالک دیگر. در معرفی سفرنامه‌ها روند تاریخی و تاخیر و تقدم آنها نسبت به زمان حاضر لحاظ شده است. برای تدوین اندیشه جدید ایرانی روش پدیدارشناسانه به کار گرفته شده است. معیار در این کتاب برای تدوین اندیشه ایرانی هر آن چیزی است که برای ایرانیان التفات و توجه به تمدن جدید و غرب آورده و تولید معرفت کرده است. سفرنامه‌ها به ترتیب زیر است: سفرنامه سیدعبداللطیف شوشتری، سفرنامه مسیر طالبی فی بلاد افرنجی، حیرت‌نامه میرزاابوالحسن‌خان ایلچی، مرآت الاحوال جهان‌نما: آقا احمد بهبهانی، دلیل‌السفرا: سفرنامه میرزا محمدهادی علوی‌شیرازی، فردنامه پاریس: داوودخان ارمنی، میرزاصالح شیرازی: سفرنامه ولایت ازادی، سفرنامه خسرومیرزا به پطرزبورغ، سفرنامه رضاقلی میرزا به انگلستان، سفرنامه آجودان‌باشی، سفرنامه سیف‌الملک، مخزن‌الوقایع: سفرنامه فرخ‌خان امین‌الدوله، سفرنامه حاج سیاح به فرنگ، سفرنامه میرزا خانلرخان اعتصام‌الملک، سفرفرنگستان ناصرالدین شاه قاجار، سفرنامه عزالدوله به اروپا، سفرنامه مکه‌معظمه: میرزا عبدالحسین‌خان افشارومی، سفرنامه: زیارت‌خانه حاج‌میرزامحمدحسین فراهانی، سفرنامه حاجی پیرزاده، وقایع مسافرت میرلایق علیخان عمادالسلطنه، سفرنامه حاجی واشنگتن: حاجی حسینقلی‌خان معتمدالوزاره، خاطرات اعتمادالسلطنه به فرنگ، حاج‌میرزا محمدعلی معین‌السلطنه: سفرنامه شیکاگو، سفرنامه میرزاابراهیم صحاف‌باشی تهرانی، سفرنامه حاج‌میرزاعلی‌خان امین‌الدوله، سفرنامه فرنگستان مظفرالدین‌شاه، سفرنامه ظهیرالدوله همراه مظفرالدین‌شاه به فرنگستان، سفرنامه تشرف به مکه‌معظمه مهدیقلی‌خان هدایت از طریق چین و ژاپن و آمریکا، سفرنامه فرنگستان: مسعود میرزا ظل‌السلطان.